

- 13. Овчарук О.** Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти. Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. К. : К.І.С., 2003. С. 13–41.
- 14. Осовский Е. Г.** Проблемы трудового воспитания и профессионального образования в советской педагогике. Школа и производство. 1990. № 5. С. 5–11.
- 15. Политехническое образование** и всестороннее развитие личности школьника. М. : Педагогика, 1984. 128 с.
- 16. Поляков В. А.** Политехнический принцип в трудовом обучении школьников. М. : Просвещение, 1977. 80 с.
- 17. Рубинштейн С. Л.** Основы общей психологии. СПб. : Питер, 2006. 724 с.
- 18. Русова С.** Ідейні підвалини школи. Маловідомі джерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.) : [хрестоматія / упоряд. Л. Д. Березівська та ін.]. К. : Наук. Світ, 2003. С. 150–153.
- 19. Савченко О. Я.** Взаємозв'язок ключових і предметних компетентностей у контексті формування у молодших школярів уміння вчитися. Імідж сучасного педагога. 2012. № 6. С. 3–6.
- 20. Семеновська Л.** Ідея політехнізму в шкільній освіті України (XX століття). Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2012. 344 с.
- 21. Сергиенко Д. Л.** Политехническое образование и трудовое обучение в сельской школе. Антология педагогической мысли Украинской ССР. М. : Педагогика, 1988. С. 527–539.
- 22. Сидоренко В.** Політехнічна освіта: сучасне бачення проблеми. Трудова підготовка в закладах освіти. 2005. № 2. С. 4–7.
- 23. Чепіга Я.** До вільної трудової школи. Маловідомі джерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.) : [хрестоматія / упоряд. Л. Д. Березівська]. К. : Наук. світ, 2003. С. 212–216.
- 24. Чепіга Я.** Методика навчання в трудовій школі першого концентру. К. : ДВУ, 1930. 146 с.
- 25. Юдин Э. Г.** Системный подход и принцип деятельности: методологические проблемы современной науки. М. : Наука, 1978. 391 с.

§ 3.7. Політична культура замкненої групи та коефіцієнт зміни політичної свідомості

Українське суспільство після Революції Гідності стало на шлях формування історичної та політичної свідомості. Молодше покоління не знало істину марксизму-ленінізму, старше ж починало поступово втрачати вплив на політику. У таких умовах почалася нова хвиля декомунізації, незавершена у 1990-х роках під тиском колишньої компартійної верхівки, яка стала «новою» українською політикою елітою. Однак радикальні зміни в оцінці подій та явищ, «Ленінопад» та заборона пропаганди тоталітарного спадку не пройшли безболісно для соціуму. Донині триває процес очищення національної пам'яті та заповнення лаку в історії.

Одним із найскладніших елементів цих змін є формування політичної свідомості та ставлення до окремих особистостей історії та сучасності. Атака на опального політика чи просування угодного ідеологічного гравця відіграють різні функції у політичному житті країни. За такими іграми можуть ховатися культурні домовленості, розподіл сфер впливу, відволікання уваги народу від нага-

льних соціально-економічних питань, провали на міжнародній арені тощо. Яку б ціль не переслідували ці політичні чистки, але є особистості, розвінчання чи піднесення котрих змінює хід історії бодай на локальному рівні. Мета цього параграфу нашого дослідження – з'ясувати механізми впливу влади на суспільну свідомість та виявити способи формування політичної культури замкненої групи, використовуючи міжпредметну методологію.

Питання політичної культури та політичної свідомості є доволі досліджуваним в українській науці. Науковці з'ясовують їхні сутнісні характеристики (М. Гурик), визначають місце у світогляді людини (Л. Нагорна, Т. Титаренко), дискутують з приводу теорії еліт (В. Парето, Р. Міхельс, О. Метета), описують етапи становлення української політичної культури (Т. Джига, О. Вишняк, А. Зоткін) тощо. І якщо вимірювання політичної думки та її науковий аналіз уже є нормою, питання наслідків взаємовпливу влади, ЗМІ та суспільства є предметом теоретичних досліджень, котрі стоять на позиціях опису причинно-наслідкових зв'язків. Наразі використання математичних методів у вивченні політичної культури відсутні. Розуміючи, що у ХХІ столітті питання редукціонізму та прагматизму не мають права домінувати у вивченні складного явища, ми, тим не менше, намагаємося створити прогностичну модель, котра на основі досвіду соціології, практичної психології, політології та культурології дозволяє аналізувати рух суспільної думки. Апробація методики вивчення зміни політичної свідомості замкненої групи відбувається на основі вивчення історичних фактів – у даному випадку політичних зрушень у Радянському Союзі після смерті Й. Сталіна.

У 1950-х роках державницька сфера поступово ставала старішою у прямому і переносному значення слова. Радянський апарат набув своєї неповороткої форми, номенклатура після доби чисток і повоєнного сталінського закріплення перетворилася на систему розподілу благ між своїми, коло яких нерідко визначалося давністю партійності, а молода кров лишалася за межами апарату. Після смерті «вождя народів Сталіна світ традиційних радянських політичних цінностей почало трусити. З-поміж старої гвардії партійців та молодих радянських громадян, котрі відчули «свіжий вітер» ліберальної десталінізації, спостерігався процес часом болісної переоцінки минулих ідеалів. Особливо ж великих змін зазнавало ставлення до людей-символів, які уособлювали владу в СРСР протягом довгих десятиліть. У ході пост-сталінського «іконоборства», оголошеного у роки відлиги, у широких мас почали формуватися кардинально нову, якісно іншу політичну свідомість, про яку не могло бути і мови у недалекі роки сталінського правління. Однак, чи відповідає внутрішня сутність цих змін їхній зовнішній революційності? Чи дійсно образи державників, сформовані за 11 років після Сталіна, різнилися від тих, що країна мала до березня 1953 року?

Аби відповідь на ці питання стала можливою, ми вдаємося до пошуку методики обрахунку коефіцієнту зміни свідомості окремо взятої групи упродовж конкретного періоду часу. У ході розробки моделі обрахунку, нам довелося стикнутися з браком дефініцій. Тому, як і годиться у таких випадках, коли, за влучним висловом П. Берка, «історики вступають на незнані раніше терени» [1, с. 20], ми вдалися до конструювання власною базою понять, що можуть якомога повніше охарактеризувати ті явища, описувати які ми взяли у нашій роботі.

Методи анкетування і дослідження суспільної думки за допомогою соціологічних та статистичних методів не нові, як і не нова спроба класифікувати типи свідомості та типи поведінки, що таким чином виділялись дослідниками. Одним з граней зразків цього може слугувати дослідження В. Галубіцкайте [3]. Проте,

наше дослідження показало, що свідомість може поділятися не лише на свідомість прихильників, та свідомість опозиції, які виокремила пані Вільма. Запропонована методика дозволить вирахувати відсотковий показник зміни політичної свідомості населення порівняно з вихідним рівнем.

Наперед зауважимо, що, на нашу думку, наразі її можливо застосовувати у аналізі доволі обмеженого історичного проміжку: з 1870 по початок 1990-тих років. Нижня межа визначена кардинальною зміною у політико-економічному розвитку Європи та світу. Це доба утвердження нових держав на світовій арені, це час завоювання мас ідеями нового панєвропеїзму, пангерманізму, панславїзму, глобальними ідеями комунізму та соціалізму. Це період початку соціально-політичних експериментів: від перших спроб «залізом та кров'ю» об'єднувати часом необ'єднуване, до апробації «управлінських методів» Дахау та ГУЛАГу. Верхня межа використання формули обрахунку визначена серединою 1990-х років не випадково. З початком 1990-х років і посиленням нової хвилі глобалізації Земля стає світом користувачів всесвітньої комп'ютерної мережі. Потік інформації поступово виходить з-під контролю (іноді це робиться навмисне), тому його роль та місце у процесі формування суспільної свідомості змінюється. З одного боку інформація, стаючи загальнодоступною, перетворюється на один із провідних факторів зміни, коли читач має можливість відбирати («фільтрувати») пропонований йому варіант світорозуміння. З іншого, великий обсяг інформації знецінює її, перетворюючи на фоновий матеріал, на який звертається все менше уваги у процесі вироблення власного погляду на речі.

У даній роботі предметом дослідження стане еволюція свідомості замкненої групи – колективу Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка – у ході зміни поглядів на політичний образ Лаврентія Павловича Берії упродовж 1953-1964 років.

Запропонована нами формула має наступний вигляд:

$$CC = \frac{CC_1}{CC_0} \times 100\%, \text{ де:}$$

CC – «consciousness change coefficient», коефіцієнт зміни свідомості;

CC_1 – «studied consciousness characteristics», досліджувані характеристики свідомості;

CC_0 – «initial consciousness characteristics», вихідні характеристики свідомості.

Зауважимо, що в кінці дослідження коефіцієнт зміни свідомості (CC) ми отримуємо у відсотковому показникові. Так, гранично допустимим є показник у 50%. Якщо коефіцієнт становить більше, ніж 50%, ми маємо всі підстави говорити про революційність змін. В іншому випадку – про поступальність, поміркованість. Іноді навіть про певну половинчастість результатів, недосягнення цілей, що ставилися основоположниками реформ.

Наступний показник – CC_0 – вихідні характеристики свідомості, – є константою та дорівнює 60. Це число – максимальне значення, яке можливе для коефіцієнту досліджуваної свідомості. Для дослідження зміни ставлення до Л. П. Берії вихідними характеристиками свідомості освітян був комплекс поглядів на політика як на «сталінського лицаря честі», сформований упродовж останніх трьох років перебування Сталіна при владі.

Наступний показник – CC_1 – досліджувані характеристики свідомості, – і є тією складовою, від якої в основному залежить визначення коефіцієнту зміни.

Це варіативна складова. Згідно наших досліджень та з урахуванням теоретичних розробок історика С. Мінц [26, с. 219], серед основних елементів цього компоненту формули, варто розуміти «Позицію влади» (Lp – legislative position – тотожний керівній підсистемі Мінц), «Поведінку мас» (Ma – mass activity – тотожний синтезу поведінкової та емоційної підсистем С. Мінц) та «Діяльність ЗМІ» (Mm – mass media) – тотожний синтезу когнітивної та емоційної підсистем С. Мінц).

Виділяючи їх як складові формування політичної свідомості осіб взятої групи у конкретно означений період, ми трималися переконання про вирішальну роль у цьому процесі фактору інтенсивності комунікацій та обміну інформацією між суб'єктами системи, що визначалися Е. Дюркгаймом у якості «оральної щільності» як неодмінні фактори характеристики суспільства [40, с. 9]. Виділені нами три компоненти здійснюють постійний обмін інформацією один з одним. У цих «відносинах взаємовпливу» засоби масової інформації відіграють роль як суб'єкта (медіатора та своєрідного «гіпноізера»), так і об'єкта впливу. Органи влади є джерелом поточних змін політичної свідомості, однак, за певних обставин подібна «піраміда» дуже легко стає з ніг на голову, і маси перетворюються на ініціаторів змін, які влада (якщо вона діє мудро), скоріш за все, очолить, аніж стане притискувати. Бо, як свідчать наші дослідження, ця модель формування свідомості дає найбільші результати лише у взаємо погодженій співпраці [21].

Колектив педагогічного інституту Полтави підходить якомога краще для цього дослідження. Група освітян була доволі замкненою (Ma), оновлювалася лише частково за рахунок нових абітурієнтів та невеликої долі переведених викладачів. Часовий проміжок гарно забезпечений документально як офіційними документами, так і продуктами творчості освітян. У архівах збереглися документи центральних органів влади (Lp), оброблені працівниками вишу: їхні позначки та коментарі у визначенні зміни світогляду важать більше, аніж зібрання усіх директив у центральних архівосховищах, бо ілюструють «живий процес» фільтрації подій. До того ж, уповні зберіглася періодична преса області (Mm), у якій друкувались педагоги та студенти та яку використовували у щоденній пропагандистській та навчальній роботі [22, с. 74-197].

Розуміючи значущість кожного компоненту у процесі формування політичної свідомості, загальну формулу для досліджуваної характеристики свідомості можемо представити як наступну:

$$CC_1 = Lp + Ma + Mm.$$

Виходячи з цього, запишемо вихідну формулу розрахунку наступним чином:

$$CC = \frac{Lp + Ma + Mm}{CC_0} \times 100\%$$

Неоднорідність суспільної свідомості та джерел її зміни підштовхує до градації кожного з представлених компонентів формули. Вважаємо за доцільне поділити на наступні підкомпоненти: утвердження нового порядку (Lp_1 , Ma_1 , Mm_1), критика старого порядку (Lp_2 , Ma_2 , Mm_2), критика нового напрямку (Lp_3 , Ma_3 , Mm_3), підтримка старого бачення (Ma_4 , Mm_4). Говорячи про компонент владної позиції, ми говоримо не про підтримку старого порядку, а про так званий «реверсний хід» (Lp_4).

На перший погляд, виділені нами компоненти є однорідними за своєю сутністю. Однак, у дослідженні виявилось, що заяви та офіційні документи сто-

совно встановлення нового («правильного») тлумачення подій минулого чи то бачення майбутнього не містили критики подій та явищ, котрі мали місце раніше. І навпаки, критичні виступи та документи розвінчання розкольників та відступників усіх мастей не надавали нового бачення проблеми, а лише констатували старий порядок речей. На підтримку запропонованої нами градації буде доречно звернення до думки К. Манхейма, який говорив, що «зміни в суспільстві ніколи не мають характеру радикально нового, навіть у так звані революційні періоди в процесі перетворень вони об'єднують старе і нове» [23, с. 278]. На додачу до зазначеного зауважимо, що в історичній науці при застосуванні методу контент-аналізу, що розлого використовується у запропонованій нами методиці, утвердилася думка, що «один і той самий факт може бути представлений такою кількістю категорій, наскільки він їх представляє» [7, с. 176].

Знаючи підкомпоненти кожної складової, визначимо, що сама складова дорівнює різниці сум фактів утвердження нового порядку з критикою старого та фактів критики нового порядку з утвердженням старого ладу. Що матиме наступне формулювання:

$$\begin{aligned} Lp &= (Lp_1 + Lp_2) - (Lp_3 + Lp_4); \\ Ma &= (Ma_1 + Ma_2) - (Ma_3 + Ma_4); \\ Mm &= (Mm_1 + Mm_2) - (Mm_3 + Mm_4). \end{aligned}$$

Таким чином на даному етапі формула розрахунку матиме наступний вигляд:

$$\begin{aligned} &CC \\ &= \frac{((Lp_1 + Lp_2) - (Lp_3 + Lp_4)) + ((Ma_1 + Ma_2) - (Ma_3 + Ma_4)) + ((Mm_1 + Mm_2) - (Mm_3 + Mm_4))}{CC_0} \\ &\times 100\% \end{aligned}$$

Будь-яка дія, явище та процес є багатоскладними. Тому виокремимо складові розрахунку для кожного з підкомпонентів. Так, «Позиція влади» (Lp) складається з дій органів влади (lc – Legislative changes), видання державних актів (la – legislative act) та виступів представників держави у ЗМІ (ls – legislative statement). Хоча, насправді, виявлення зміни політичної свідомості групи полягає не стільки у дослідженні того, як влада виконує свої функції, а у тому, як виконання цих функцій відображується у діяльності та творчості учасників групи.

Складання листа експертної оцінки відбувалося з урахуванням можливості «реверсного ходу» діяльності органів влади, що неодноразово спостерігався нами під час дослідження зміни політичної свідомості 1950-1960-х років. Сама наявність можливості «реверсного ходу» забезпечує динаміку цього підкомпоненту політичної свідомості. На нашу думку, існування подібного явища можливе з огляду на суб'єктивний та об'єктивний фактори. Суб'єктивний (внутрішній компонент особистості політичного лідера) пов'язаний із діяльністю реверсивної теорії мотивації особистості М. Дж. Аптер, за якою психологічні потреби утворюють протилежності [5, с. 51]. Об'єктивний (комплекс зовнішніх факторів) пов'язаний зі зміною векторів державної ідеологічної політики під тиском різних чинників, одним з яких є накопичення незадоволення політикою держави в масах, а також «неправильне» (згідно з офіційною доктриною) витлумачення попередніх реформ. Так було, зокрема, з утвердженням боротьби з культом особи Йосипа Сталіна. Після відкритого наступу на померлого вождя народів, Хрущов вдався до політики охорони постаті попередника від всіх, хто збирався очорнити його пам'ять, знову повернувшись до критики генералісімуса через певний час.

До поняття реверсу дій влади ми також відносимо повернення до. Здавалося б, закритої теми чи неактуальної більше особистості через доволі довгий пе-

ріод часу, який встиг стерти з людської пам'яті більшість обставин справи. Саме це сталося з обраною нами проблемою еволюції образу Лаврентія Берії, коли влада відновила шельмування Лаврентія Павловича у зв'язку з розвінчання антипартійної групи 1957 року, а також коли звинуватить його у гоніннях на оперу К. Данькевича «Богдан Хмельницький» у часи реабілітації творів мистецтва 1958 і навіть пізніше, на XXII з'їзді КПРС.

Зауважимо, що використання технології реанімації колишніх ідеалів та стандартів можливе лише за наявності постійного інформаційного зв'язку між усіма ланками трирівневої піраміди: «держава-суспільство-замкнена група».

У багатьох випадках аналіз виступів представників держави у ЗМІ може відбуватися у фарватері аналізу намагання влади політично програмувати людей, перетворивши їх на виконавців політичних ідеологій [24, с. 65].

Тому формула обрахунку кожного з компонентів (Lp_1, Lp_2, Lp_3, Lp_4) буде зведена до наступного рівняння:

$$Lp_{1,2,3,4} = lc_{1,2,3,4} + la_{1,2,3,4} + ls_{1,2,3,4}$$

Обрахунок повного значення позиції влади іде за наступною формулою:

$$Lp = ((lc_1 + la_1 + ls_1) + (lc_2 + la_2 + ls_2)) - ((lc_3 + la_3 + ls_3) + (lc_4 + la_4 + ls_4))$$

Визначення позиції влади (Lp) (до уваги першочергово береться діяльність центральних органів влади, а потім діяльність місцевих владних структур, якщо мова йде про країни «централізованої демократії», уразі аналізу регіону з розвиненими традиціями потужного місцевого самоврядування, особлива увага приділяється діям влади на місцях). Вагу законодавчих змін на формування політичної свідомості людини визначив Е. Дюркгайм: «Життя суспільства взагалі не може тривати в будь-який момент без того, щоб його юридичне життя продовжувалося в той самий час і в тому самому співвідношенні. Тому ми можемо бути впевнені, що знайдемо всі основні різновиди соціальної солідарності, відображені в законі» [42, р. xx]. Відповідно до цього ми формували листок експертної оцінки, спираючись на значущість юридичного норм закону (Табл. 3.6.1).

Табл. 3.6.1

Лист експертної оцінки

№ п/п	Категорія	Так (бали)	Ні (бали)
Дії органів влади (lc – Legislative changes)			
1.	Чи відбулися зміни у вищих органах влади за розглядуваний період, пов'язані з досліджуваним питанням?	+ 2	0
2.	Чи відбулися зміни у місцевих органах влади за розглядуваний період, пов'язані з досліджуваним питанням?	+ 2	0
Видання державних актів (la – legislative act)			
1.	Чи було прийнято новий закон (директиву, наказ, розпорядження тощо) що визначив нову позицію влади з даного питання?	+ 1	0
2.	Чи було відмінено старий закон (директиву, наказ, розпорядження тощо) що визначав колишню позицію влади з даного питання?	+ 2	0
Виступів представників держави у ЗМІ (ls – legislative statement)			
1.	Чи були офіційні заяви представників органів влади з розглядуваного питання?	+ 1	0
2.	Було більше 4 заяв представників місцевих органів влади / 3 заяв представників центральних органів влади з розглядуваного питання (для щоденного видання)	+ 2	0
	Було більше 3 заяв представників органів місцевої влади / 2 заяв представників органів центральної влади з розглядуваного	+ 2	0

питання (для щотижневого видання)		
Було більше 2 заяв представників органів місцевої влади / 1 заяв представників органів центральної влади з розглядуваного питання (для щомісячного видань)	+ 2	0
Було більше 1 заяв представників органів місцевої влади / 1 заяв представників органів центральної влади з розглядуваного питання (для кварталних видань)	+ 2	0

До складу «Поведінки мас» (Ma) входять виступи населення (pp – public position), поява тематичних публікацій населення у ЗМІ (pi – public interview) та створення сприятливої для змін атмосфери (mat – mass atmosphere). Сам цей компонент (Ma) можна назвати «першим серед рівних» за значенням у визначенні еволюції зміни свідомості. Бо, згідно з обґрунтованим С. Рубінштейном принципом детермінізм, «результат будь-якого впливу на явище або предмет залежить не тільки від явища або тіла, що на нього впливає, але й від природи, від власних внутрішніх властивостей того предмета або явища, на які й цей вплив здійснюється» [34, С.11].

Серед численних проявів подібної активності учасників досліджуваної групи, у дослідженні еволюції свідомості групи нас цікавлять факти того, як, за влучним висловом психолога А. Шоркіна, ця група «з тим чи іншим успіхом намагається цю владу загнуждати» [40, с. 16]. Звичайно, досліджувана нами практика радянської дійсності часто ілюструє найкращі зразки підтвердження теоретичних доводів Е.Гуссерля того, як «спільнота час від часу може діяти «багато-головно», але при цьому абсолютно «безголовно» [6, с. 122]. Однак, констатація цього факту не відображається на об'єктивності питань листа оцінювання. Під час проведення обрахунків нам важлива не оцінка експертом реакції групи на політичні зміни та її класифікація на нормативну чи ситуативну [19, с. 181]. Визначення її ритуальних чи аналітичних властивостей можливе уже на після визначення самого факту зміни як спроби пояснити цей феномен. Тому, аби не перетворювати процес обрахунку у нагромодження гіпотез та припущень, ми не вдавалися до поглибленої градації питань для визначення типології поведінки мас.

Інколи це зводить обрахунки до монотонного дубляжу даних. В інших випадках, через часту зміну рішень влади щодо персони, лавиноподібній кількості висловів у пресі та непостійності думок може виникнути проблема з визначенням позиції представників досліджуваної групи з обраного питання. Однак, це жодним разом не суперечить розумінню соціальності людини, яка з легкістю може належати одночасно до декількох референтних груп. У таких випадках лише посилюється колоритність висвітлення та повнота обрахунку коефіцієнту зміни свідомості. Хоча, у більшості аналізованих нами випадків з радянської дійсності до уваги поставали приклади охарактеризованої Е. Дюркгеймом «механічної солідарності» людей через наявність стійких імперативів та заборон [43, р. 160]. Так було з діями освітян Полтави у грудні 1953 року, коли уся країна майже на автопілоті долучилась до поливання брудом Л. Берії, демонструючи свою лояльність уряду у партійних виступах та публікаціях у пресі.

Лист експертної оцінки для визначення показника активності членів групи у значній мірі стосується ролі політичного компоненту у сфері їхніх міжособистісних контактів. Це аналіз робочих зборів, тематичних обговорень, спеціальних лекцій, вкраплення елементів аналізу джерел усної історії тощо. Окреме місце займає аналіз написаних учасниками груп відгуків, листів, рецензій, що містять «живу» позицію авторів з досліджуваних питань. За основу виділення у складові опитувальника результатів обміну думок (у тому числі і фактів утри-

мання від реакції) ми взяли уявлення про те, що саме буденний дискурс (із вкрапленнями спеціально організованих заходів) є засобом формування як слухачем, так і оратором «оновленого» світу цінностей, «нової реальності» [36, с. 37]. Взаємозбагачення поглядів на політичних діячів та політичні явища як раз і зберігає саму динаміку свідомості, змушуючи шукати варіанти обрахунку її зміни.

Серед інших пунктів у листі експертної оцінки важливе місце належить аналізу створення сприятливої для змін атмосфери. Доволі часто стимулювання пасивності, автоматичного прийняття рішень та ідеології влади негативно відображається на формуванні як політичної культури [17, с. 124], так і політичної свідомості.

Звідси формула обрахунку кожного окремо взятого елементу поведінки мас (Ma_1, Ma_2, Ma_3, Ma_4) буде наступною:

$$Ma_{1,2,3,4} = pp_{1,2,3,4} + pi_{1,2,3,4} + mat_{1,2,3,4}$$

Обрахунок же ж повного значення поведінки мас відбуватиметься за формулою:

$$Ma = ((pp_1 + pi_1 + mat_1) + (pp_2 + pi_2 + mat_2)) - ((pp_3 + pi_3 + mat_3) + (pp_4 + pi_4 + mat_4))$$

Визначення поведінки мас (Ma) (обрахунок відбувається незалежно від характеристики групи: чи то населення області, чи то працівники однієї установи чи організації, Табл. 3.6.2).

Табл. 3.6.2

Лист експертної оцінки

№ п/п	Категорія	Так бали	Ні бали
Виступи населення на зборах та мітингах (pp – public position)			
1.	Чи було помічене відкрите висловлення власних поглядів на розглядуване питання населенням?	+ 1	0
2.	Чи лунали пропозиції внести корективи у процес реформ? (раціоналізація, популяризація, зміни тощо)?	+ 1	0
3.	Чи були пропозиції радикального вирішення питання? (руйнування, репресії, вбивство, тотальна заборона тощо)	+ 2	0
4.	Чи відбулося перенесення вирішення загальнодержавної проблеми на місцевий рівень? (звинувачення, виправдання, пропозиції тощо)?	+ 1	0
5.	Чи були факти утримання (відсутності реакції) під час організованого ознайомлення з новим законом (директивою, постановою, рішенням, програмою тощо)?	- 1	0
Тематичні публікації населення у ЗМІ (pi – public interview)			
1.	Чи були розміщені заяви (звернень, тлумачень, закликів) представників широких мас з розглядуваного питання на шпальтах газет?	+ 1	0
2.	Було більше 5 заяв представників мас з розглядуваного питання (для щоденного видання)	+ 2	0
	Було більше 4 заяв представників мас з розглядуваного питання (для щотижневого видання)	+ 2	0
	Було більше 3 заяв представників мас з розглядуваного питання (для щомісячного видань)	+ 2	0
	Було більше 2 заяв представників мас з розглядуваного питання (для кварталних видань)	+ 2	0
Створення сприятливої для змін атмосфери (mat – mass atmosphere)			
1.	Чи було організовано кампанію по вивченню (витлумаченню, лекцій, семінарів) з розглядуваного питання для широких мас (непартійних, незадіяних у державному управлінні тощо)?	+ 1	0

2.	Чи організовувались періодичні збори населення з метою контролю впровадження нового (додаткових пояснень з приводу нововведень)?	+ 1	0
3.	Чи було створено візуальний тиск на населення лозунгами, плакатами, оформленням вулиць тощо?	+ 1	0
4.	Чи відбувся масовий друк літератури для поширення нових поглядів?	+ 1	0

Остання змінна формули, «Діяльність ЗМІ» (Mm), становить собою суму пропагандистських матеріалів, що друкуються на шпальтах періодичного видання (mp – mass propaganda). Вони якнайкраще демонструють інтенсивність впливу інформації на свідомість членів досліджуваної групи. Сюди ми обов'язково включаємо елементи використання творчості місцевих та центральних авторів «у тему» політичним змінам (mc – mass creativity), що характеризує спрямованість інформації на морально-ціннісну сферу людини. Окремою складовою є створення почуття загальності руху та атмосфери зміни (ma – mass ambience). Зв'язок свідомості групи та інформації, отриманої нею через пресу був проведений нами з огляду на дослідження американських науковців університету Пенсільванії під керівництвом Дж. Гербнера [45, р. 705]. Вони підтвердили, що окремі групи населення формують уявлення про оточуючу дійсність та події відповідно до того, як вони були висвітлені у ЗМІ. Приклад СРСР дає одну з найкращих ілюстрацій подібного впливу, де партія завжди цінувала пресу «як свою вірну і далекобійну зброю» [31]. Навіть Йосип Сталін, будучи одним із найвдаліших маніпуляторів свідомістю мас, визнавав, що «інших засобів протягнути духовні нитки між партією і класом, іншого такого гнучкого апарату в природі немає» [18]. Це працювало на користь індоктринації влади [39, с. 35].

Під час заповнення листа експертної оцінки вагома роль належить поширеному в історико-психологічних дослідженнях груп та суспільної відомості методу контент-аналізу періодики [38, с. 93]. Нерідко він відіграє вирішальну роль у визначенні коефіцієнту зміни свідомості через можливий брак першоджерел та свідчень очевидців. Це чітко виявилось у дослідженні еволюції поглядів на постать Лаврентія Павловича Берії. Упродовж 1954-1964 років згадки про нього майже на 100% зникають із документів полтавського педагогічного вишу. Однак, вдалось віднайти зв'язок освітян Полтави з подібними згадками через Товариство поширення наукового та політичного знання, роботу райкому та міськкому КПУ у 1956, 1957, 1958 та 1961 роках

Зауважимо, що при виділенні компонентів опитувальника, ми керувались не потребою підбору фактів експертом для доведення змін свідомості у наслідок їхнього впливу. Ми також виключаємо елемент прогнозування експертом можливих наслідків ознайомлення представників групи з інформацією, як пропонують робити для оцінки впливу періодики на свідомість людини [37, с. 149]. Щоб звести до мінімуму суб'єктивний фактор дослідника, нам важлива сама констатація наявності публікації, що задовольняє відповідь на поставлене дослідником питання.

В опитувальнику ми надали спеціальної уваги процесу промульгації законодавчих актів чи іншої документації, що стосується діяльності владних органів, ураховуючи те, що доволі часто не тільки представники досліджуваної групи, але й окремі чиновники можуть перебувати у зоні «інформаційного голоду», як то часто бувало у добу радянської влади [30, с. 208].

Впливу ЗМІ на людську свідомість присвячені праці сучасних політологів, психологів та політтехнологів. Шаблони цього впливу залишилися незмінними

упродовж тривалого часу. В їхній основі лежить пропаганда, створення образів, що ведуть за собою маси. Її вплив на формування політичної свідомості населення УРСР був одним із вирішальних. Поет-нон-конформіст Хрущовської доби констатував це:

«Четыре слога слова пропаганда

Гудят в ушах моих ещё сегодня:

Всё пропаганда. Весь мир – пропаганда...» [32, р. 418]

Важливу роль у визначенні впливу ЗМІ є і факт відсутності інтересу до них. Скажімо, явище, коли викладачі педінституту не передплачували ані газет, ані журналів, сприймалося як щось дивне. Проте мотивація окремих особистостей була промовистою і свідчила про небажання стикатися з вихолощеною ідеологічною пресою [11, арк. 88].

Окрема кількість балів в листі-опитувальнику присуджується за фотографічну ілюстрацію подій. Залучення візуальних джерел у кілька разів збільшує розуміння впливу інформації на свідомість, бо, за твердженням А. Гаскелл, саме фотографії є засобом, «у якому минулі події часто є найдоступнішими через безпосередність емоційної відповіді» [4, с. 247]. Ми також розуміємо, що мистецтво не лише зображує дійсність. Я переконує А. Джелл, мистецтво є системою дій, спрямованих на зміну світу, а не лише його символічним кодуванням [44].

У процесі експертної роботи слід приділити увагу використанню поетичної та прозової творчості знаних письменників та місцевих поетів (як з числа учасників замкненої групи – у нашому випадку студентів та педагогів вишу, так і з широких мас). Вірші, як ніщо інше, допомагають в ілюстрації змін свідомості. Саме поезію один американських советологів А. Зг. назвав «ключем до ментальності» [48, р. 427]. Тим паче, що після виходу постанови ЦК КПРС «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах» на усіх рівнях віталися ті викладачі педінституту, які залучали до своїх лекційних курсів цитати з художньої літератури, особливо ж із творчості місцевих авторів [12, арк. 59]. Серед усіх кафедр Полтавського педагогічного інституту, які застосовували творчість регіональних авторів на лекціях, конкуренцію кафедрам літератури складала кафедра марксизму-ленінізму, яка завжди підсилювала ідеологію прикладами з віршів та повістей [14, арк. 23в]. У цьому ж руслі слід тлумачити і зустрічі з місцевими поетами та письменниками, які були рупором змін. До того ж вони охоплювали значну кількість людей: на них рідко коли бувало менше 400 осіб [13, арк. 27].

Поглянемо, як впливала локальна творчість на формування культу Сталіна. Викладач Полтавського музичного училища А. Сідак зазначав: «ім'я Сталіна з'явилося у мистецтві дуже пізно, у 1934 році, коли композитор Ревуцький написав про нього пісню. Після цієї пісні майже жодної не було без його імені» [10, арк. 18]. Однак, саме творчість могла з легкістю зруйнувати найміцніші бастіони ідеологічної роботи. Так, один із учителів Полтави часів десталінізації зауважував: «Письменники і поети, композитори і художники – ось середовище, звідки в основному беруться «незадоволені», «ревізійністи» та їм подібні. Багато хто з цієї категорії людей заводять дачі, живуть по півроку в Сочі, любуються пейзажами для натхнення. А мудра приказка каже, що «від байдикування навіть кінь починає думати» [9, арк. 73в].

Тож, формула для окремого значення ролі засобів масової інформації подібна до двох попередніх:

$$Mm_{1,2,3,4} = mp_{1,2,3,4} + mc_{1,2,3,4} + mam_{1,2,3,4}$$

Загальна формула також тотожна розглядуваним вище:

$$Mm = ((mp_1 + mc_1 + mam_1) + (mp_2 + mc_2 + mam_2)) - ((mp_3 + mc_3 + mam_3) + (mp_4 + mc_4 + mam_4))$$

Вивчення діяльності ЗМІ (для обрахунку радимо обрати одне періодичне видання, яке може виступати офіційним або ж напівофіційним друкованим органом влади; чи те видання, яке має найбільше коло передплатників чи потенційних читачів). У колективній монографії Е. Бьорд звертається до антропологічного виміру новин, тому що вони не лише відображають дійсність, але й формують альтернативну реальність [41, р.83]. Ми зважували на таку роль преси у формуванні експертного листа оцінювання (Табл. 3.6.3)

Табл. 3.6.3

Лист експертної оцінки

№ п/п	Категорія	Так бали	Ні бали
Пропагандистський матеріал на шпальтах видання (mp – mass propaganda)			
1.	Чи було опубліковано новий закон (директиву, наказ, розпорядження тощо) що визначив нову позицію влади з даного питання чи відмінено попередній законодавчий акт?	+ 1	0
2.	Чи відбувався друк агітаційно-пропагандистського матеріалу у періодиці?	+ 1	0
3.	Було більше 8 пропагандистських публікацій, що стосувалися розглядуваного питання (для щоденного видання)	+ 2	0
	Було більше 6 пропагандистських публікацій, що стосувалися розглядуваного питання (для щотижневого видання)	+ 2	0
	Було більше 4 пропагандистських публікацій, що стосувалися розглядуваного питання (для щомісячного видань)	+ 2	0
	Було більше 3 пропагандистських публікацій, що стосувалися розглядуваного питання (для кварталних видань)	+ 2	0
Використання творчості місцевих та центральних авторів «в тему» політичним змінам (mc – mass creativity)			
1.	Чи використовувалася поетична (прозова) творчість у популяризації чи пропаганді нових ідей?	+ 1	0
2.	Чи використовувалися малюнки або фотографії як засіб агітації у ЗМІ?	+ 1	
Створення почуття загальності руху та атмосфери зміни (mam – mass ambience)			
1.	Чи відбувалося посилення психологічного тиску через розміщення однотипної інформації в одному числі газети чи у кожному числі видання?	+ 1	0
2.	Було більше 2 одиниць однотипної інформації в одному числі газети, що стосувалися розглядуваного питання (для щоденного видання)	+ 2	0
	Було більше 3 одиниць однотипної інформації в одному числі газети, що стосувалися розглядуваного питання (для щотижневого видання)	+ 2	0
	Було більше 3 одиниць однотипної інформації в одному числі газети, що стосувалися розглядуваного питання (для щомісячного видань)	+ 2	0
	Було більше 4 одиниць однотипної інформації в одному числі газети, що стосувалися розглядуваного питання (для кварталних видань)	+ 2	0
3.	Чи наводилися приклади поведінки мас в інших регіонах країни (області, краю тощо)?	+ 1	0

Перейдемо до пояснення, на основі чого відбувається отримання кількісних показників для кожного компонента, щоб було можливим вирахувати відсотковий показник ефективності зміни політичної свідомості населення. Кожен із

підкомпонентів (Lp, Ma, Ma) дорівнює 10 балам, які вираховуються з наведених таблиць за допомогою методу експертних оцінок, який часто використовується при вивченні проблем соціальної історії [2].

Мінімальна довжина досліджуваного періоду – 1 місяць. Це зумовлене, по-перше, достатнім терміном для формування владної позиції, реакції мас та стабільної роботи періодичних видань, які за цей період спроможні створити необхідний фон для формування свідомості «нового зразка». По-друге, саме місячний період дозволяє розглядати явище у динаміці, вийти за рамки сталості шляхом залучення контент-аналізу згадок політичних діячів, нових законопроектів тощо.

Для дослідження коефіцієнту зміни політичної свідомості групи дослідник виділяє **точки фіксації**, які позначають початкову та кінцеву межу аналізованого періоду. Для уніфікації та спрощення роботи з великими масивами інформації за них можуть бути взяті, до прикладу, перше та останнє число місяця. Однак, застережемо від прив'язок до астрономічних календарів та астрономічного часу, що визначає традиційні межі періодів. Культурно-історичний час нелінійний, він не має традиційних меж, визначених датами зімни століть, тисячоліть, років чи місяців. Сучасні історики, соціологи та психологи вдало використовують це розуміння часу у ході проведення своїх досліджень [40, с. 6]. У нашому випадку це актуальне як ніде. Еволюція образу конкретного політика, події, явища чи процесу у свідомості досліджуваної групи занадто часто змінюється не від місяця до місяця, а від оприлюднення одного документу до оприлюднення іншого; від одної заяви політика до виголошення чергової промови тощо. Тому за наявності поворотних моментів чи визначних дат, що трапляються протягом місяця бажано виділяти декілька точок фіксації у межах одного календарного місяця і проводити дослідження еволюції свідомості у період, отримані після розбиття місяця на необхідну кількість підперіодів. Таким чином, можна буде отримати декілька показників коефіцієнту зміни за короткий проміжок часу, які у пізніших обрахунках виступатимуть як самостійні одиниці виміру.

У роботі з образом Лаврентія Берії такими точками фіксації ми визначили 7-9 березня (дні трауру за Сталіним), 10 липня (вихід постанови ЦК КПРС про ворожі дії міністра МВС Л. Берії) чи 18 грудня (дату смертного вироку політику).

Аби зрозуміти методику проведення обрахунків, наведемо лист експертної оцінки зміни свідомості освітян ПДП у один з досліджуваних підперіодів.

Табл. 3.6.4

Лист експертної оцінки

Період	1 липня – 11 липня
Точка фіксації	10-11 липня 1953 року (публікація постанови ЦК КПРС «Про злочинні антипартійні дії...»)
Проблема	«Чи вплинула на зміну образу Берія як сталінського лицаря честі...?»
Зміни у вищих органах влади	зняття Берія
Зміни на місцях	МВС СРСР
Державні акти	Постанова ЦК
Відміна актів	урядові призначення у березні 1953 року
Виступ державників	промова Маленкова Г. М.
Відкрите висловлювання	(графа 1, 2: підтримка, графа 3: стосується періоду до 10.07)
Друк	Постанова ЦК КПРС, Інформація про пленум
Друк агітації	виступи агітаторів Полтави та Полтавської області
Кількість	12 публікацій проти позитивного образу Л. Берії
Приклади	установи Москви, Полтави, Полтавської області

Позиція влади (Lp) (Табл. 3.6.5)

Табл. 3.6.5

Категорія	1	2	3	4
	Берія – новий ворог	Критика минулих дій	Підтримка минулого образу	Хибність арешту
Дії органів влади (lc – Legislative changes)				
зміни у вищих органах вади	2	2	0	0
зміни у місцевих органах влади	1	1	0	0
Видання державних актів (la – legislative act)				
прийнято новий закон	1	1	0	0
відмінено старий	2	2	0	0
Виступів представників держави у ЗМІ (ls – legislative statement)				
Чи були виступи	1	1	0	0
більше 4	0	0	0	0
ВСЬОГО	7	7	0	0

Поведінка мас (Ma) (Табл. 3.6.6)

Табл. 3.6.6

Виступи населення на зборах та мітингах(pp – public position)				
відкрите висловлення	1	1	1	0
(раціоналізація, популяризація, зміни тощо)	0	0	0	0
(руйнування, репресії, вбивство, тотальна заборона на місцевий рівень? (звинувачення, виправдання, утримання (відсутності реакції)	0	0	0	0
Тематичні публікації населення у ЗМІ (pi – public interview)				
заяви (звернень, більше 5 заяв	0	0	0	0
Створення сприятливої для змін атмосфери (mat – mass atmosphere)				
кампанію по вивченню періодичні збори населення візуальний тиск масовий друк	0	0	0	0
ВСЬОГО	1	1	1	0

Діяльність ЗМІ (Mm) (Табл. 3.6.7)

Табл. 3.6.7

Пропагандистський матеріал на шпальтах періодичного видання (mp – mass propaganda)				
опубліковано новий закон друк агітаційно-пропагандистського 8 пропагандистських матеріалів	1	1	0	0
Використання творчості місцевих та центральних авторів «в тему» політичним змінам (mc – mass creativity)				
поетична (прозова) творчість малюнки або фотографії	0	0	0	0
Створення почуття всезагальності руху та атмосфери зміни (mam – mass ambience)				
однотипної інформації більше 2 одиниць приклади поведінки мас в інших регіонах	1	1	0	0
ВСЬОГО	8	8	0	0

Таким чином, можемо підставити значення з листа експертної оцінки до формули:

$Lp = (7 + 7) - (0 + 0) = 14$ – вплив владного імперативу на освітян;

$Ma = (1 + 1) - (1 + 0) = 1$ – активність членів вузівського колективу;

$Mm = (8 + 8) - (0 + 0) = 16$ – вплив ЗМІ на свідомість освітян.

Значення підкомпонентів уведемо до формули обрахунку коефіцієнту зміни свідомості за період з 1 по 11 липня 1953 року:

$$CC_{(1-11 \text{ липня } 1953)} = \frac{14 + 16 + 1}{60} \times 100\% = 51,66\% \text{ – коефіцієнт зміни свідомості освітян}$$

У разі відсутності щонайменших симптомів зміни політичної свідомості населення, за сумарне значення підкомпонентів беремо так званий «абсолютний нуль». Появи нуля у кривій декілька.

Випадок перший, найкращим зразком якого може слугувати тоталітарне суспільство з диктатором на чолі. Професор Вільного Університету в Берліні Р. Ловенталь свого часу вказував не це як на головну рису сталінської доби. На початок десталінізації СРСР мав стовідсотковий показник задоволення мас, впливу ідеології та потужності влади [47, р. 38]. Тому, якщо ми плануємо дослідити коефіцієнт зміни політичної свідомості населення за місячний проміжок часу і при цьому спостерігаємо відсутність критики влади чи кадрових змін та не помічаємо опозиційної активності преси, маючи повну підтримку правлячих кіл; виступи, що прославляють «мудрість та далекоглядність вождя», не варто проводити розрахунки. У разі цього, отримаємо коефіцієнт зміни свідомості, рівний -100 , що говоритиме про беззаперечну її застійність. Ми називаємо подібні явища проявами «месіанської доби» через віру у месіанське призначення партії, людини чи то ідеї, тим паче, що подібне визначення уже вживається у психо-історичних соціальних дослідженнях по відношенню до витоків націогенезу [33, с. 106] й антропологічних студіях завдячуючи Ж. Баландьє [8, с. 251]. Однак, під час побудови кривої зміни свідомості показник у -100 може викликати певні проблеми, тому у подібних випадках за коефіцієнт зміни свідомості візьмемо значення, що дорівнює «абсолютному нулю».

У нашому прикладі образ Л. Берії розвивався у месіанську добу Й. Сталіна до 7 березня 1953 року: уявлення про нього були сталими, образ не змінювався тривалий час. Тому коефіцієнти зміни політичної свідомості освітян педагогічного інституту Полтави дорівнював абсолютному нулю.

$$CC_{(січень 1953)} = \frac{\text{застійність свідомості}}{60} \times 100\% = 0\% \text{ – "абсолютний нуль" месіанської доби}$$

Випадок другий спостерігається тоді, коли у розглядуваний період не було вчинено жодних дій щодо зміни образу персони чи явища, якщо не відбулося жодних змін у поведінці мас чи не помічено активності на сторінках періодики (усі під компоненти дорівнюють нулю). Тоді коефіцієнт зміни свідомості населення також дорівнюватиме так званому «абсолютному нулю».

Такими для образу Лаврентія Берії стануть, наприклад, одні з довгих місяців 1954-1964 років, коли відсутність дій влади, публікацій у пресі чи звернень громадян до пам'яті маршала даватимуть нульовий показник зміни.

$$CC_{(грудень 1964)} = \frac{0 + 0 + 0}{60} \times 100\% = 0\% \text{ – "абсолютний нуль"}$$

У ході обрахунків трапляються випадки, коли дії чи зміни все-таки мали місце, проте коефіцієнт зміни свідомості дорівнює нулю як сума позитивних та

негативних компонентів. Тоді за кінцевий рівень еволюції свідомості беремо показник 0,1 – стандартний мінімальний коефіцієнт.

Прикладом цьому може слугувати історія зміни ставлення освітян до образу Лаврентія Берії у період між двома точкам фіксації: 10 березня (кінцем трауру за Сталіним та новими призначеннями урядовців) та 27 березня 1953 року (виходу постанови «Про амністію...»). Після аналізу матеріалів у ході роботи з листом експертної оцінки отримали наступні розрахунки:

$$CC_{(10-27 \text{ березня } 1953)} = \frac{5 + 1 - 6}{60} \times 100\% = \frac{0}{60} \times 100\% \approx 0,1\% - \text{"стандартний мінімальний коефіцієнт"}$$

У випадках, коли не помічено жодного обговорення діяльності політика серед досліджуваної групи, жоден законодавчий акт безпосередньо не вплинув на формування його образу, варто приділити увагу висвітленню його діяльності у пресі (зادля цього проводиться дослідження за допомогою методу контент-аналізу по принципу простої згадки імені чи посади у тексті) [7, с. 177].

У періоди «пасивності» політичних діячів слід мати на увазі можливість зміни їхнього образу за рахунок «інерційної зміни свідомості». Це явище уведе не нами з огляду на те, що часом представники влади, виступаючи як зачинателі процесу змін, у якості тимчасового суб'єктивного центру соціального життя, стають осторонь самої «політичної гри», не залишаючись поза впливом її наслідків [35, с. 30]. Зазвичай, «інерційна зміна свідомості» вникає за рахунок посиленої активності політика у попередній найближчий проміжок часу, після якого він припиняє на короткий період форсовану діяльність, а «заробляє» політичні дивіденди за рахунок обговорення у масах та побудові асоціативних рядів між подальшими перетвореннями та його ім'ям чи, найголовніше, посадою. Ми виділили можливість «інерційного формування» з огляду на те, що сучасна наука здебільшого пояснює вплив інформації активізацією специфічних спогадів у людській пам'яті не одразу, а через певний час після ознайомлення з нею [16, с. 167]. У таких випадках, за результатами наших досліджень, зазвичай, мінімальний рівень еволюції свідомості дорівнюватиме 1,66 і формуватиметься за рахунок періодичних видань (так званий «коефіцієнт пізнаваності»). Коефіцієнт пізнаваності слід використовувати тоді, коли кількість згадок політика становить мінімум 4 на місяць (у середньому одна на тиждень), інакше застосовується стандартний мінімальний коефіцієнт.

Схожа ситуація трапилась у нашому дослідженні оцінки Л. П. Берії колективом Полтавського державного педагогічного інституту у період між 6 квітня (друку повідомлення МВС про хибність репресивної справи лікарів) та 30 квітня 1953 року. Повне мовчання партійних документів, лекційних курсів чи інших свідчень про реакцію на дії Міністра МВС Берії могло б призвести до застосування «абсолютного нуля», проте, саме віднайдена шляхом контент-аналізу присутність імені Л. Берії у «Зорі Полтавщини» змінила ситуацію.

$$CC_{(6-30 \text{ квітня } 1953)} = \frac{0 + 0 + 1}{60} \times 100\% = \frac{1}{60} \times 100\% = 1,66\% - \text{"коефіцієнт пізнаваності"}$$

Слід мати на увазі часовий фактор. У випадку документально звіреної відсутності будь-якого інтересу до постаті політика не тільки серед народних мас, але й у періодиці (відносно ідеальний строк – 100 днів, близько трьох місяців), рівень еволюції свідомості все ж зміниться на так званий «коефіцієнт інертної свідомості», а не буде дорівнювати абсолютному нулю. Якщо сумарний показник еволюції свідомості до часу «тримісячного мовчання» мав негативний показник, то рівень еволюції свідомості) досліджуваної групи за цей тримісячний період складатиме +1 (чи –1 у випадку сумарного позитивного показника попереднього

коефіцієнту зміни свідомості). Таким чином новий коефіцієнт має наближати криву до нульової позначки.

Подібний період «інертної політичної свідомості» був доволі частим для 1954-1964 років стосовно образу Лаврентія Павловича Берії у світогляді освітян Полтави. Так, через три місяці абсолютного нульового показника и з липня по вересень 1963 року коефіцієнту змін переріс у показник -1 (Табл. 3.6.8).

Табл. 3.6.8

Коефіцієнт зміни політичної свідомості колективу ПДП у 1963 році

Червень 1963	Липень 1963	Серпень 1963	Вересень 1963	Жовтень 1963
0,1	0 (абсолютний нуль)	0 (абсолютний нуль)	0 (абсолютний нуль)	0,1
	-1 (коефіцієнт інертної свідомості)			

У процесі дослідження довгих багаторічних періодів, що мало забезпечені документальними свідченнями реакції населення, не слід легковажно користуватися застосуванням коефіцієнтом інертності свідомості для побудови кривої зміни. Нерідко відсутність згадок у документах протягом років не означає наявності побутових бесід чи постійних згадок у роботі досліджуваного питання. У ході висвітлення зміни свідомості освітян Полтави часів десталінізації довгий період мовчання стосувався постаті Лаврентія Берії. Першим бажанням у помітний неозброєним оком період апатії влади до нарощування протистояння та інформаційної ізоляції образу політика було бажання використати коефіцієнт інертності свідомості освітян і нашвидкуруч побудувати графік зміни свідомості за тривкий одинадцятирічний час. Однак, виявилось, що у стенограмах декількох лекцій, що збереглися доволі вибірково, лектори дуже поверхово звертались до критики постаті Берії. Таким чином, принаймні компонент активності мас уже не міг дорівнювати нулю. Проте, говорити про постійність звернень до особи Лаврентія Берії теж не було підстав. У таких випадках довгий досліджуваний період ділиться на рівну кількість точок фіксації, половина з яких матиме коефіцієнт інертності зміни свідомості групи, половина – стандартний мінімальний коефіцієнт 0,1.

Так, увесь 1963 рік документи вишу та преса мовчали про постать Лаврентія Берії. Однак, беручи за аналогію роботу викладачів 1958, 1959 та 1961 років, ми зробили кореляцію показника відповідно до графіка читання лекцій окремими викладачами, які згадували Лаврентія Павловича у своїх доповідях. Ці свідчення збереглися у стенограмах лекційних курсів. Беручи до уваги відносну сталість програми та навчального процесу тих днів, можемо припустити, що матеріал читався у тому ж стилі щороку (не даремно на кафедрі політекономії інколи закидали окремим викладачам, що лекційні курси не переробляються протягом 5-6 років). Таким чином отримали показники 1963 року (Табл. 3.6.9).

Табл. 3.6.9

Коефіцієнт зміни політичної свідомості колективу ПДПІ у 1963 році

січень	лютий	березень	квітень	травень	червень	липень	серпень	вересень	жовтень	листопад	грудень
0	0	0	0,1	0,1	0,1	0	0	0	0,1	0,1	0,1
+1 (коефіцієнт інертної свідомості) – наближаємо показник до нуля			(розставлені за аналогією 1958, 1959, 1961 років)			+1 (коефіцієнт інертної свідомості)			(розставлені за аналогією 1958, 1959, 1961 років)		

Схожу процедуру варто робити тоді, коли достеменно відомі дані лише про один чи декілька періодів. Загальна кількість етапів знову ділиться навпіл. Половина матиме коефіцієнт інертності свідомості, половина чітко визначені показники (чи то відомі достеменно, чи стандартні мінімальні коефіцієнти). Наприклад, у справі Берії за 1956 рік були відомі лише ситуативні звернення до його постаті у березня та червні 1956 року, пов'язані з прийняттям постанови ЦК КПРС «Про боротьбу з культом особи». Місячний сплеск, однак, не говорить про повну відсутність інтересу до політика. Тому з 12 місяців 6 мали показник інертності, інші 6 разом із обрахованим показником, стандартний мінімальний коефіцієнт (Табл. 3.6.10).

Табл. 3.6.10

Коефіцієнт зміни політичної свідомості колективу ПДПІ у 1956 році

січень	лютий	березень	квітень	травень	червень	липень	серпень	вересень	жовтень	листопад	грудень
0	0	18,33	0,1	0,1	0,1	38,33	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
			(розставлені за аналогією 1958, 1959, 1961 років)			Стандартний мінімальний коефіцієнт			(розставлені за аналогією 1958, 1959, 1961 років)		

У період 1956 року якомога краще видно застосування образу одного політика (Л. Берії) для захисту образу іншого (Й. Сталіна). Це явище ми називаємо створенням «буферного образу», який загальмовує негативний вплив факторів на бажаний політичний образ.

Окрім коефіцієнту зміни, не менш важливим є тип сформованої свідомості. Для визначення типу зміненої свідомості нам необхідно провести інші розрахунки. Спочатку з'ясуємо коефіцієнт ролі (role coefficient) кожного з компонентів формування політичної свідомості, виділених нами на початку дослідження: позиції влади (L_p), поведінки мас (Ma) та діяльності ЗМІ (Mm). Обрахунок коефіцієнту ролі компоненту політичної свідомості у процесі формування політичної свідомості відбувається за звичайною пропорцією:

$$CR(L_p, Ma, Mm) = \frac{x(L_p, Ma, Mm) \times 100\%}{|L_p| + |Ma| + |Mm|}$$

Для прикладу з Лаврентієм Берією у період 1-11 липня 1953 року коефіцієнт ролі кожного з трьох під компонентів впливу буде вираховуватись за цією ж формулою, де замість невідомого підставлятиметься значення потрібного підкомпоненту:

$$CR(Lp, Ma, Mm)_{(1-11 \text{ липня } 1953)} = \frac{x(14; 1; 16)}{14 + 1 + 16} \times 100\%$$

Отримаємо:

$$CR(Lp)_{(1-11 \text{ липня } 1953)} = 45,16\%;$$

$$CR(Ma)_{(1-11 \text{ липня } 1953)} = 3,23\%;$$

$$CR(Mm)_{(1-11 \text{ липня } 1953)} = 51,61\%.$$

Кожен тип зміни політичної свідомості населення поділяється на три підтипи в залежності від коефіцієнту ролі компоненту формування політичної свідомості за умови його значення не менше 35%. За умови рівності двох коефіцієнтів ролі компонентів, підтип свідомості визначається комбінованою назвою, отриманою з назв двох підтипів. У разі наявності двох компонентів, що мають показник більше 35%, підтип свідомості визначається як парний лише у випадках, коли показники різняться максимум на 5%. У разі, коли усі показники коефіцієнту ролі компонентів свідомості рівні (33,33%), свідомість визначається як гармонійна.

$CR(Lp) \leq 35\%$ – автократичний чи деспотичний підтип свідомості;

$CR(Ma) \leq 35\%$ – демократичний чи патріотичний підтип свідомості;

$CR(Mm) \leq 35\%$ – ідеократичний чи софократичний підтип свідомості.

Намагаючись розробити таблицю градування коефіцієнтів зміни свідомості, ми прекрасно розуміли, що свідомість з усіма її напівтонами та відтінками важко умістити у вузькі рамки наукових градацій. Однак, політична свідомість має певні особливості, що дозволяє шукати її «межі». Не даремно писав дослідник К. Хант, що «між повною відданістю і повним протистоянням є багато проміжних позицій», що, однак, глушиться тиском ідеологій та доктрин [46, р. 8]. Враховуючи подібні точки «протистояння» та «підтримки», ми дійшли до висновків, що політична свідомість, згідно з проведеними нами обрахунками, може мати коефіцієнт зміни як з позитивним, так і з негативним значенням. Негативний показник говорить про існування чи то назрівання відкритого протистояння учасників процесу формування політичної свідомості (влади, преси чи населення). На противагу цьому позитивний показник демонструє зрушення до взаємозумовлених дій чи активних конструктивних заходів. Чим менше значення коефіцієнту зміни свідомості, тим більші шанси отримати нестабільну політичну ситуацію на практиці (Табл. 3.6.11).

Табл. 3.6.11

Таблиця типізації змін політичної свідомості замкненої групи

Значення Сс	Вид	Тип політичної свідомості	Підтип зміни політичної свідомості
0-0,9%	Позитивна / негативна	Прикордонна	Анархічна Летаргічна Потенційна Гармонійна
1-9,9%	Позитивна / негативна	Мінімальна	Автократична Ідеократична Демократична Гармонійна
10-19,9%	Позитивна / негативна	Низька	Автократична Ідеократична Демократична Гармонійна
20-29%	Позитивна / негативна	Кризова інволюційна	Автократична Ідеократична

			Демократична Гармонійна
30-39%	Позитивна / негативна	Реформаційна інволюцій- на	Автократична Ідеократична Демократична Гармонійна
40-49%	Позитивна / негативна	Перехідна інволюційна	Автократична Ідеократична Демократична Гармонійна
50-50,9%	Позитивна / негативна	Серединна	Золота Анархічна Летаргічна Потенційна
51-59,9%	Позитивна / негативна	Перехідна еволюційна	Деспотична Софократична Патріотична Гармонійна
60-69,9%	Позитивна / негативна	Реформаційна еволюцій- на	Деспотична Софократична Патріотична Гармонійна
70-79,9%	Позитивна / негативна	Кризова еволюційна	Деспотична Софократична Патріотична Гармонійна
80-89,9%	Позитивна / негативна	Пікова	Деспотична Софократична Патріотична Гармонійна
90-99,9%	Позитивна / негативна	Максимальна	Деспотична Софократична Патріотична Гармонійна
100-...%	Позитивна / негативна	Апофеозна	Деспотична Софократична Патріотична Гармонійна

У нашому прикладі зі свідомістю освітян липня 1953 року у їхній прив'язаності до Л. П. Берії матимемо наступну характеристику зміненої свідомості. Понад 35% впливу на педагогів та студентів вишу має підкомпонент дій влади (45,16%) та періодичної преси (51,61%). Коефіцієнт зміни дорівнює 51,66%. Отже, користуючись таблицею, знаходимо, що сформована таким чином політична свідомість мала ознаки позитивної перехідної еволюційної софократично-деспотичної свідомості.

Окрім типу свідомості, нам необхідно визначити коефіцієнт ефективності політичної технології. Максимальний часовий проміжок, за який перевіряється ефективність дії політичної технології, – 100 днів. Після цього терміну ефективність впливу нульова. Саму ж її будемо вираховувати за наступною формулою:

$$CE = \frac{|CC|}{t}$$

У цій формулі маємо наступні змінні: CE (effectiveness coefficient) – коефіцієнт ефективності політичних технологій, що були використані для формування політичної свідомості у розглядуваний період; CC (consciousness change

coefficient) – коефіцієнт зміни політичної свідомості за розглядуваний період; t (time) – період часу у днях, протягом якого тривав процес формування політичної свідомості. Якщо залишити прив'язку до астрономічного часу, то відносно ідеальним, як ми уже зазначали, є 100% коефіцієнт зміни свідомості за 100 календарних днів, що дає коефіцієнт ефективності політичної технології, рівний 1.

Звернемося до нашого прикладу липня 1953 року і підставимо показники до формули обрахунку ефективності політичних технологій:

$$CE_{(1-11 \text{ липня } 1953)} = \frac{51,66\%}{12 \text{ днів}} = 4,3$$

У разі, якщо коефіцієнт зміни свідомості дорівнює абсолютному нулю, для обрахунку коефіцієнту ефективності політичної технології використовуємо стандартний мінімальний коефіцієнт 0,1.

Наприклад, для обрахунку ефективності технології інформаційної ізоляції Берії у серпні 1963 року скористаємося саме таким способом: замінимо нульовий показник коефіцієнту зміни свідомості:

$$CE_{(\text{серпень } 1963)} = \frac{0,1\%}{31 \text{ день}} = 0,003$$

Ефективність технологій оцінюється згідно відповідної таблиці градації (Табл. 3.6.12).

Табл. 3.6.12

Таблиця градації коефіцієнтів ефективності політичних технологій

Проміжок	Кольорова градація	Характеристика
0-0,99		Влада майже самоусувається від впливу на свідомість громадян. Поодинокі виступи губляться з-поміж традиційних систематичних згадок події членами групи у старому світлі без пошуку істини. Межа апатичності та зриву.
0,1 – 0,39		
0,4 – 0,69		
0,7-0,99		
1		Влада займається активним впливу на свідомість громадян. Спостерігаються ідеологічно розрізнені виступи населення, котрі виявляються на тлі систематичних різновекторних згадок події членами групи. Межа апатичності та зриву.
1,1 – 2,99		Активно діє опозиційний варіант формування політичної свідомості, що розробляється та продукується у не провладних установах. Маса отримує інформацію, сприймає та аналізує, однак, втрачають внутрішній поштовх до дій. Політичні технології ефективні за умови постійної відсічі опозиційних ідеалів без втручання у життєдіяльність опозиції.
3 – 4,99		Перехідний етап від усвідомлення народу як необхідної умови існування дієвої адекватної влади до розуміння мас як засобу реалізації політичних амбіцій та утопічних планів. Опозиційні сили не допускаються до широкого загалу, однак, не ліквідується задля створення уявної свободи. Політичні технології ефективні за умови різких змін, часом непередбачуваних завчасно владою.
5 – 9,99		Маса у більшості перетворені на виконання волі центру; центральна влада продовжує продукувати рішення, що призводять до невідповідності дійсності; відбувається активний наступ на інакомислення та протилежні способи життя. Це підготовчий етап для формування політичної релігії у суспільстві. Відбувається апробація елементів нових культів. Це час, коли, за твердженням К. Ханта, політична ідеологія перетворюється на спосіб життя[46, р.5]. Політичні технології стають дієвими за умови створення образу ворогів, відступни-

		ків та, боротьби.
10 – 19,99		До дії вдається репресивна машина влади, яка усуває з дороги перепони новій ідеології для забезпечення її тривалої стабільності. Перший етап створення політичної релігії. Оформлення нових ідеалів, канонів, дороговказів. Політичні технології живуть за рахунок закладання основи «єдино правильного бачення», «єдиновірного шляху», «єдино обраної ідеології»
20 – 59,99		Породження атмосфери безвиході, утворення аури депресії заради відновлення духу «месіанської ери». Другий етап вживання політичної релігії у повсякденне життя через закріплення та уведення у звичку, ритуалізацію та традиціоналізацію елементів.
60 – 100 - ...		Масове зомбування мас, нав'язування атмосфери колективної істерії, знецінення особистості та індивідуальної політичної свідомості призводить до апатичності населення, всездозволеності влади, загніванню демократичних інститутів; приносить швидкий, часом неочікуваний, однак, доволі нестабільний результат. Посилення укорінення принципів політичної релігійності над принципами політичної свідомості.

Зависокі показники ефективності політичної технології, однак, не говорять про стабільність отриманих результатів. Напроти, чим більше цей число перевищує 1, тим більш депресивними та руйнівними для особистості є наслідки подібних технологій. Для обрахування коефіцієнту стабільності політичної свідомості скористаємося формулою:

$$CS = \frac{RC}{IC} \times 100\% - CE$$

Для обрахування цієї формули маємо визначити змінні як наступні: CS (Consciousness stability coefficient) – коефіцієнт стабільності політичної свідомості; RC (real consequences) – реальні умови, що визначаються за листком експертної оцінки у строк одного місяця після отриманих результатів; IC (ideal consequences) – ідеальні умови, є сталою одиницею та дорівнюють 10; CE (effectiveness coefficient) – коефіцієнт ефективності політичної технології, отриманий згідно наведеної вище формули.

Усі компоненти опитувальника перебувають у безпосередньому зв'язку з процесом стабільності свідомості. Так, проблема виступів творчої інтелігенції розхитує усталений канон світосприйняття не лише самим фактом виступу. В основі виокремлення його лежало також судження про гармонійність розвитку суспільства тоді, коли політична (владна) еліта співпадає і елітою інтелектуальною (творчою) [15, с. 56]. Однак, такий збіг розуму та влади відбувається занадто рідко (Табл. 3.6.13).

Табл. 3.6.13

Лист експертної оцінки

№ п/п	Показник	Так	Ні	Не відомо
1.	Чи залишились при владі люди (партії, структури, організації), що перебували при ній як організатори процесу формування політичної свідомості?	+3	-1	0
2.	(Відповідати тільки якщо на перше питання була дана відповідь «Ні») Чи прийшла до влади люди (партії, структури, організації) з поглядами (ідеалами, планами, світоглядом), протилежними тим, що домінували за процесу формування політичної сві-	-2	0	0

	домості?			
3.	(Відповідати тільки якщо на перше питання була дана відповідь «Ні») Чи прийшла до влади люди (партії, структури, організації) з поглядами (ідеалами, планами, світоглядом), тотожними тим, що домінували за процесу формування політичної свідомості?	+1	0	0
4.	Чи існує активний лідер опозиції?	-1	+1	0
5.	Чи виступає творча еліта проти зміни політичної свідомості?	-2	+1	0
6.	Чи підтримує зміни політичної свідомості більшість Парламенту (бюро, ради, зборів колективу тощо)?	+1	-1	0
7.	Чи мали місце акції громадської непокори у відповідь на зміни політичної свідомості?	-2	+1	0
8.	Чи планується продовження реформ та зміни політичної свідомості?	0	+1	0
9.	Чи планується народне (групове, секційне тощо) обговорення планів та результатів діяльності?	+1	+1	0
10.	Чи працюють ЗМІ по підтримці курсу реформ та нової форми політичної свідомості?	+1	-1	0

Розглянемо наш приклад з колективом педагогічного вишу Полтави: наскільки сталим був результат змін ставлення до Лаврентія Берії у липні 1953 року? Для початку подивимось на лист експертної оцінки (Табл. 3.6.14).

Табл. 3.6.14

Лист експертної оцінки

№	Так	Ні	Не відомо
1.	+3	0	0
2.	0	0	0
3.	0	0	0
4.	0	+1	0
5.	0	+1	0
6.	+1	0	0
7.	0	+1	0
8.	0	0	0
9.	+1	0	0
10.	+1	0	0
Всього	6	3	0
	9		

$$CS_{(1-11 \text{ липня } 1953)} = \frac{9}{10} \times 100\% - 4,3 = 85,7\% - \text{коефіцієнт стабільності впливу}$$

Для того, аби після виявлення проміжних даних про еволюцію коефіцієнту зміни свідомості групи обрахувати, як змінилася свідомість її представників за розглядуваний період часу (наприклад, за рік), вдамося до подальших розрахунків по визначенню середнього коефіцієнту зміни політичної свідомості (ΔCC). Для цього використаємо формулу визначення середнього арифметичного:

$$\Delta CC = \frac{\sum CC}{N}$$

Де $\sum CC$ – сума усіх значень коефіцієнту зміни політичної свідомості досліджуваної групи за обраний період, що не дорівнювали нулю; N – кількість точок фіксації зміни політичної свідомості групи, що не дорівнюють нулю.

Застосуємо цю формулу для того, аби дізнатися, яким був коефіцієнт зміни політичного образу Лаврентія Берії у свідомості колективу Полтавського держа-

вного педагогічного інституту у 1956 році (показники ми наводили вище, розглядаючи застосування коефіцієнту інертної свідомості) (Табл. 3.6.15).

Табл. 3.6.15

Коефіцієнт зміни політичної свідомості колективу ПДП у 1956 році

січень	лютий	березень	квітень	травень	червень	липень	серпень	вересень	жовтень	листопад	грудень
0	0	18,33	0,1	0,1	0,1	38,33	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
			(розставлені за аналогією 1958, 1959, 1961 років)			Стандартний мінімальний коефіцієнт			(розставлені за аналогією 1958, 1959, 1961 років)		

$$\Delta CC_{(1956)} = \frac{18,33 + 0,1 \times 8 + 38,33}{10} = \frac{57,46}{10} = 5,74\%$$

Нас не мусить лякати той факт, що значення отриманого середнього коефіцієнту буде занадто малим. Свідомість – не гумка, яка з легкістю розтягується і приймає запропоновані форми. На її зміни має піти достатньо часу чи занадто велика кількість сил реформаторів. З рештою, сучасні українські дослідники політичної психології стверджують, що навіть різкі зими та трансформації не можуть викликати зміни самої політичної культури [29, с. 131].

Для визначення підтипу політичної свідомості, що сформувалася за довгий період, варто зробити ранговий розподіл результатів даних про коефіцієнти ролі підкомпонентів свідомості протягом усього періоду. Задля цього залучимо методику переводу якісних при знаків у кількісні за допомогою статистичного групування [27, с. 23], модифікувавши її з елементами визначення рангової кореляції Кендалла та Спірмена [28, с. 57-58] (Табл. 3.6.16).

Табл. 3.6.16

1	2										3	4	5	6	7		
	січень	лютий	березень	квітень	травень	червень	липень	серпень	вересень	жовтень	листопад	грудень	n	Ранг за n	N (CR(x))	ΣCR	ΣCR Ранг
Lp																	
Ma																	
Mm																	

Де:

1 – найменування підкомпонентів коефіцієнту зміни політичної свідомості «Позиція влади» (Lp), «Поведінка мас» (Ma) та «Діяльність ЗМІ» (Mm);

2 – значення кожного з підкомпонентів у кожному з маркерних точок. Кількість граф, що позначають точки фіксації, може варіюватися в залежності від кількості їхнього виділення дослідником;

3 – кількість учасників кожної групи (відносна чи точна); якщо кількість учасників досліджуваної групи більша 10, проте вирахувати точну кількість учасників неможливо, то за стандартний варіант береться співвідношення 1:2:3 (де 1 учасник – кількість учасників владного компоненту, 2 учасники – кількість учасників компоненту ЗМІ, 3 учасники – кількість учасників досліджуваної групи).

4 – ранг від I до III в залежності від кількості учасників групи (I – найбільша кількість учасників, III – найменша кількість учасників).

5 – кількість проміжних коефіцієнтів ролі компонентів формування політичної свідомості ($N_{CR(x)}$), які $\leq 35\%$

6 – сумарний коефіцієнт ролі компонентів формування політичної свідомості (ΣCR), що обраховується за простою формулою:

$$\Sigma CR = \frac{N_{CR(x)}}{N_{CR(Lp)} + N_{CR(Ma)} + N_{CR(Mm)}} \times 100\%$$

у якій $N_{CR(x)}$ – кількість проміжних коефіцієнтів ролі обраного компонента формування політичної свідомості; $N_{CR(Lp)}$ – кількість проміжних коефіцієнтів ролі позиції влади; $N_{CR(Ma)}$ – кількість проміжних коефіцієнтів ролі поведінки мас; $N_{CR(Mm)}$ – кількість проміжних коефіцієнтів діяльності ЗМІ.

7 – ранг від 1 до 3 в залежності від відсоткового показника сумарного коефіцієнту ролі компонентів формування політичної свідомості (1 – найбільший відсоток, 3 – найменший відсоток). У разі рівності рангів вищий ранг отримує той компонент, який мав більшу кількість вищих показників (Наприклад, якщо активність мас (35%, 40%, 45%) та дії влади (35%, 55%, 55%) набрали по 3 позиції, вищий ранг отримає показник дій влади). У разі нульового показника у двох позиціях, вищий критерій надається спершу активності мас, потім діяльності ЗМІ, і лише третій діям влади.

Насправді, ця таблиця не передбачає нічого складного, окрім монотонного збирання даних. Розглянемо це на прикладі з образом Берії 1956 року. За період січня-лютого показник зміни дорівнював абсолютному нулю, тому й значення ролі підкомпонентів свідомості теж дорівнює нулю. У квітні-червні та серпні-грудні ми мали стандартний мінімальний показник зміни за рахунок активності викладачів вишу на лекціях, тому 100% впливу на свідомість лежить на активності замкненої групи педагогічного інституту. Для березня та липня були проведені обрахунки відповідно до формули визначення коефіцієнту ролі:

$$CR(Lp, Ma, Mm)_{(1-31 \text{ березня } 1956)} = \frac{x(8; 3; 0)}{8 + 3 + 0} \times 100\%$$

$$CR(Lp, Ma, Mm)_{(1-31 \text{ липня } 1956)} = \frac{x(9; 6; 8)}{9 + 6 + 8} \times 100\%$$

Отримані дані були записані до таблиці відповідно до графі. За кількість учасників кожної групи впливу ми взяли стандартний показник, отримавши 1 (органи влади), 2 (ЗМІ) та 3 (колектив педінституту, який нараховував більше двох тисяч чоловік співробітників та студентів). Відповідно до кількості учасників присвоюємо ранги групам (I ранг вишу, II ранг ЗМІ, III ранг владним структурам). Обраховуємо, скільки разів кожен з підкомпонентів мав значення $\leq 35\%$. Дії влади – 1 раз у липні. Активність педагогів і студентів педінституту – 8 разів (березень-червень та серпень-грудень). Вплив ЗМІ – жодного разу. Запишемо ці дані у відповідні графі таблиці. Визначимо сумарний коефіцієнт ролі кожного підкомпоненту за період з січня по грудень 1956 року.

$$\Sigma CR(Lp, Ma, Mm)_{(1956)} = \frac{N_{CR(Lp; Ma; Mm)}(2; 9; 0)}{2 + 9 + 0} \times 100\%$$

Отримані дані запишемо таблиці і вдамося до присвоєння рангів: найвищий ранг впливу на свідомість – діям колективу (I), другий ранг діям влади і

преса посідає II місце у ранзі впливу на формування політичного образу Лаврентія Берії (Табл. 3.6.17).

Табл. 3.6.17

1	2											3	4	5	6	7	
	січень	лютий	березень	квітень	травень	червень	липень	серпень	вересень	жовтень	листопад						грудень
Lp	0	0	62,5	0	0	0	39,13	0	0	0	0	0	1	III	2	18,18	II
Ma	0	0	37,5	100	100	100	26,09	100	100	100	100	100	2	II	9	81,82	I
Mm	0	0	0	0	0	0	34,78	0	0	0	0	0	3	I	0	0	III

Таким чином, користуючись таблицею типізації змін політичної свідомості замкненої групи, можемо визначити, що загалом за 1956 рік у ставленні до Лаврентія Берії у колективі викладачів та студентів Полтавського педінституту було сформовано **позитивну мінімальну демократичну свідомість**. Ефективність технологій впливу на свідомість освітян Полтави через тривалість періоду (втричі перевищує мінімум у 100 днів) не обраховується.

Згідно з таблицею градації коефіцієнтів ефективності технологій впливу 1956 рік стоїть у графі чорного кольору, за якого влада майже самоусунулась від дій, що говорить про знаходження групи на межі апатії та кризи нав'язаної ідеї. Окремим завданням є побудова графічного зображення еволюції політичної свідомості досліджуваної групи. Саме графічна ілюстрація вербальних та цифрових даних допомагає у визначенні поворотних моментів, проблемних місць та ключових точок у досліджуваному процесі.

Графік може ілюструвати зміну свідомості за будь-який проміжок часу. І в залежності від проміжку часу крива зміни буде відрізнятися. Так, крива зміни свідомості за один рік буде більш детальною та матиме значно вищі показники зміни свідомості групи через наявність багатьох точок фіксації. Побудуємо такий графік для 1956 року узміні сприйняття колективом педінституту Полтави образу Лаврентія Берії (Табл. 3.6.18):

Табл. 3.6.18

Дані для побудови графіка еволюції образу Берія у політичній свідомості колективу ПДП 1956 року

Точка фіксації	Коефіцієнт зміни	Точка на вісі координат
Січень	0%	0
Лютий	0%	0
Березень	18,33%	18,33

Квітень	0,1%	18,43
Травень	0,1%	18,53
Червень	0,1%	18,63
Липень	38,33%	56,96
Серпень	0,1%	57,06
Вересень	0,1%	57,16
Жовтень	0,1%	57,26
Листопад	0,1%	57,36
Грудень	0,1%	57,46

Отримаємо наступний графік (Рис. 3.6.1):

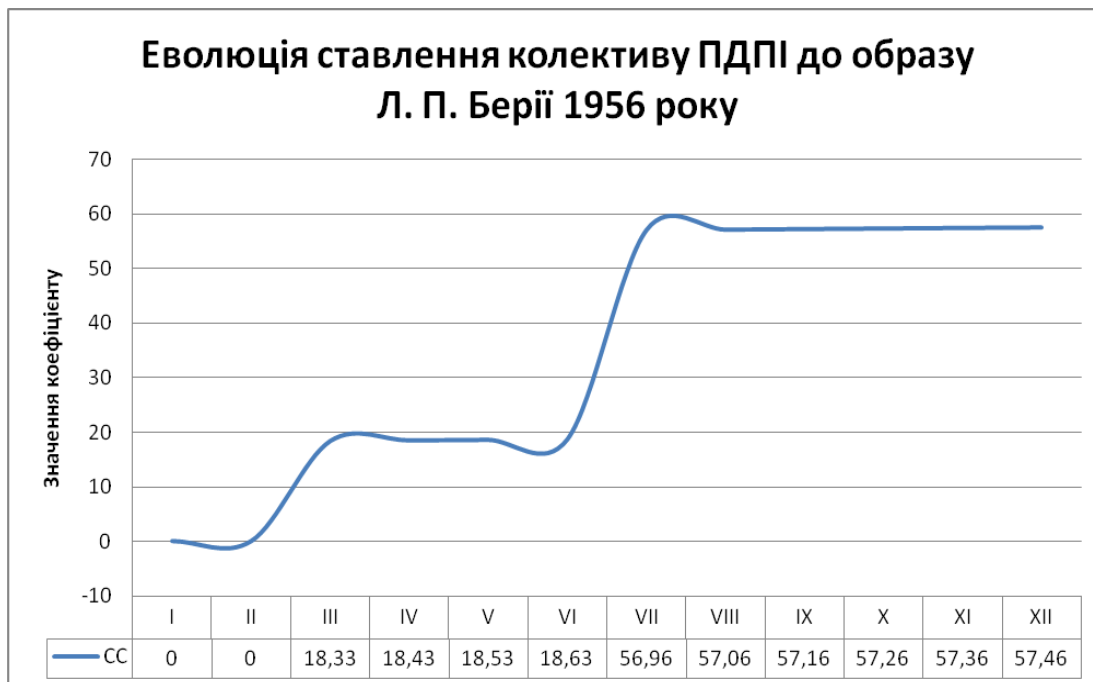

Рис. 3.6.1

Звичайно, можливо будувати графік зміни свідомості за довгий період, не вдаючись до розрахунку середнього показника свідомості за рік. Тоді точками на графіку будуть сумарні показники коефіцієнтів на кінець кожного року. Поглянемо на варіант даних для такого графіка для зміни ставлення до Л.П. Берії у 1953-1964 роках (Табл. 3.6.19):

Табл. 3.6.19

Дані для побудови графіка еволюції образу Берія у політичній свідомості колективу ПДПІ 1953-1964 роках

Умовна точка фіксації	Коефіцієнт зміни	Точка на вісі координат
1953	129,77	129,77
1954	0,6	130,37
1955	0,6	130,97
1956	57,46	188,43
1957	38,13	226,56
1958	38,13	264,69
1959	0,6	265,29
1960	0,6	265,89
1961	38,83	304,22
1962	0,6	304,82

1963	0,6	305,42
1964	0,6	306,02

Крива зміни свідомості матиме наступний вигляд (Рис. 3.6.2):

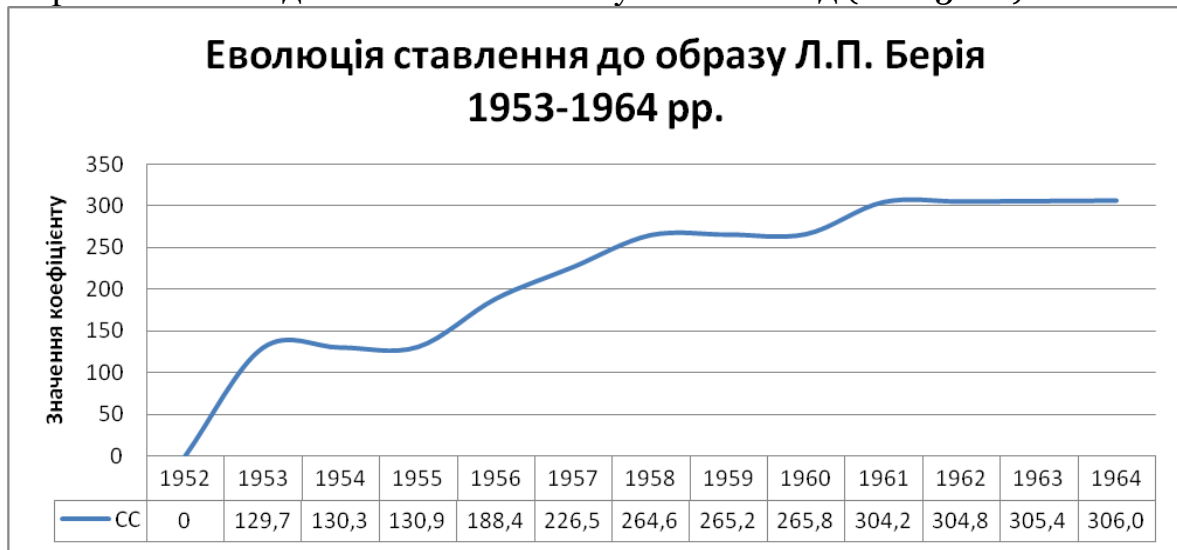

Рис. 3.6.2

У такий довгий період також можна вирахувати, яким був середній коефіцієнт зміни свідомості замкненої групи стосовно досліджуваного питання. Зробимо декілька зауважень. По-перше, обраховувати суму усіх коефіцієнтів ($\sum CC$) не варто, вона уже присутня у графіку – це останній показник (у нашому випадку 306,02). По-друге, визначаючи кількість точок фіксації (N), що необхідна для обрахунку, слід мати на увазі, що ними буде не кількість років (у нашому випадку не 12 років з 1953 по 1964 рік), а сумарна кількість точок фіксації щороку. Для нашого випадку з Берією кількість точок фіксації дорівнювала 121: (Табл. 3.6.20):

Табл. 3.6.20

Кількість точок фіксації стану свідомості освітян ПДПІ

Рік	Точки фіксації
1953	13
1954	10
1955	10
1956	10
1957	10
1958	10
1959	10
1960	10
1961	8
1962	10
1963	10
1964	10
Всього	121

Маючи усі необхідні ані, можемо провести обрахунки:

$$\Delta CC_{(1953-1964)} = \frac{306,02}{121} = 2,53\%$$

Визначення підтипу свідомості відбувається за стандартним правилом (Табл. 3.6.21).

Табл. 3.6.21

1	2												3	4	5	6	7
	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964					
Lp	31%	0%	0%	12%	17%	17%	0%	0%	17%	0%	0%	0%	1	III	0	0%	II
Ma	50%	100%	100%	88%	83%	83%	100%	100%	83%	100%	100%	100%	3	I	12	100%	I
Mm	19%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	2	II	0	0%	III

Отже, в освітян педагогічного інституту Полтави за 12 років сформували **позитивну мінімальнудемократичну свідомість** (2,53%). Позитивний показник говорить про те, що зміна образу Л. Берії була сприйнята колективом без застережень. Характеристики свідомості як мінімальної демократичної свідчать про те, що образ приживався доволі повільно через надмірну дії одного з підкомпонентів свідомості (у нашому випадку, особистої думки колективу – 100%).

Аби спростити роботу, у дослідженні довгих (часто багаторічних) періодів можна користуватися середніми показниками коефіцієнту зміни свідомості за рік як маркерами у побудові графіка. Він вираховується для кожного окремого року за стандартною формулою середнього коефіцієнту зміни свідомості в залежності від кількості точок фіксації. Для нашого прикладу картина матиме наступний вигляд (Табл. 3.6.22):

Табл. 3.6.22

Дані для побудови графіка еволюції образу Берії у політичній свідомості колективу ПДП 1953-1964 роках (по середньому річному показнику)

Рік	Сумарний коефіцієнт зміни	Точки фіксації	Середній коефіцієнт зміни	Точка на графіку
1953	129,77	13	9,98	9,98
1954	130,37	10	0,05	10,03
1955	130,97	10	0,05	10,08
1956	188,43	10	5,74	15,82
1957	226,56	10	3,17	18,99
1958	264,69	10	3,17	22,16
1959	265,29	10	0,05	22,16
1960	265,89	10	0,05	22,21
1961	304,22	8	3,24	22,26
1962	304,82	10	0,05	25,5

1963	305,42	10	0,05	25,55
1964	306,02	10	0,05	25,6

Тоді графік матиме наступний вигляд (Рис. 3.6.3):

Рис. 3.6.3

Тоді до умови береться фактор часу, який значно згладжує реакцію групи та значно знижує річний показник зміни свідомості. У межах декількох років зміна свідомості видається не такою революційною, якою вона була, наприклад, під час розгляду знаменного на події півріччя. Таким чином, політична свідомість нагадує річку, яка весною виходить з берегів: у весняний період (час змін) її потужність і руйнівна сила вражає. Однак, з плином часу збитки відшкодовуються, життя вертається у своє русло. І до наступного розливу свідомість уже не приймає стихію як руйнівника. Можемо порівняти два отримані нами графіки, накреслені відповідно до детального аналізу та побудовані за середнім річним показником (Рис. 3.6.4):

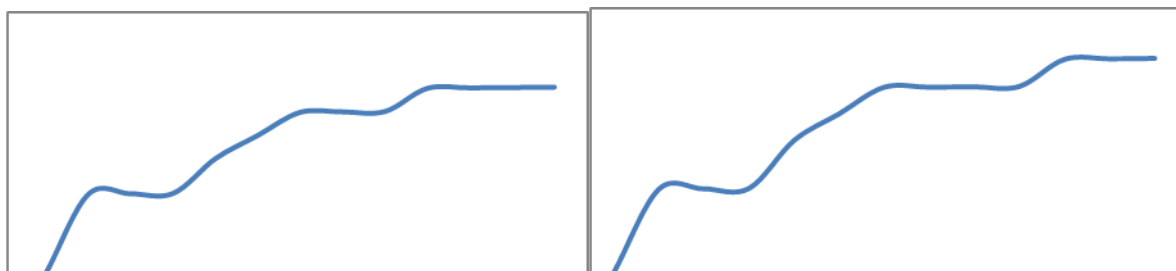

Рис. 3.6.4

Як бачимо, вони тотожні. Відмінність полягатиме лише у визначенні середнього показника обрахунку свідомості за 1956-1964 роки. Якщо за основу береться середній річний коефіцієнт, сума усіх коефіцієнтів ($\sum CC$) також присутня у графіку – це останній показник на графіку (у нашому випадку – 25,6). Кількість точок фіксації (N) у цьому випадку буде дорівнювати кількості років (у нашому випадку 12 років з 1953 по 1964 рік).

$$\Delta CC_{(1953-1964)} = \frac{25,6}{12} = 2,13\%$$

Відмінність коефіцієнтів, обрахована двома різними спробами, складає 0,4%. Це стандартна похибка між коефіцієнтами зміни свідомості, обрахованими за детальною розкладкою та за середнім річним показником. Такі ж дані були отримані під час обрахунку еволюції поглядів освітян педагогічного вишу Полтави на постать Георгія Жукова (ΔSS детально дорівнювало -0,61%, а ΔSS за середнім річним показником -0,2%). Тож, показник 0,5% буде стандартною похибкою для визначення коефіцієнту зміни свідомості замкненої групи. Звичайно, бажаніше користуватися показником, вирахованим за детальною схемою, що реальніше відображає дійсність.

Маємо попередити можливі помилки. Не слід зводити в одну таблицю показники різних років, якщо за вихідний показник свідомості бралися різні критерії. Наприклад, у дослідженні ставлення освітян до постаті Лаврентія Берії це видно якомога краще. У 1953 році вихідним був образ Берії як сталінського лицаря честі, Тому узагальнене головне питання, що ставилось у листі експертної оцінки: «Чи вплинули дії влади (преси, групи) на руйнацію образу чесного державника?». Таким чином, від нульової позначки у січні 1953 року і відбувалося будівництво графіка на рік. Шукаючи відповідь на це ж питання, маємо проводити експертну оцінку усіх наступних періодів, аби не втратити цілісності картини.

Це важливо з огляду на те, що уже з січня 1954 року ми мали новий образ Берії – образ ворога народу. Якщо надалі ставити питання: «Чи вплинули дії влади (преси, групи) на руйнацію образу Берії як ворога народу на партії?», то зводити два графіки – 1953 та 1954 років в один буде абсурдним явищем через відмінність предмету дослідження, що приведе до хибних висновків.

Література:

1. Берк П. Вступ. Нова історія: її минуле і майбутнє. *Нові підходи до історіописання* / за ред. Пітера Берка: пер з англ. Київ: Ніка-Центр, 2010. С. 13-38.
2. Брагина Л. М. О методах количественного анализа социальных движений в средние века (на материалах городских восстаний в Италии XIV в.). *Математические методы и ЭВМ в историко-типологических исследованиях*. Москва: Наука, 1989. С. 200-211.
3. Галубицкайте В. Ч. Методология статистического исследования общественного мнения (на примере Литвы) : автореферат канд. экон. наук. Москва, 1991. 24 с.
4. Гаскелл А. Візуальна історія. *Нові підходи до історіописання* / за ред. Пітера Берка : пер з англ. Київ: Ніка-Центр, 2010. С. 221-255.
5. Горностай П. П. Основні тенденції функціонування особистості в ракурсі рольової теорії. *Наукові студії із соціальної та політичної психології: Збірник статей*. 2002. Вип. 6. С. 44-56.
6. Гуссерль Э. Статьи об обновлении. *Вопросы философии*. 1997. №4. С. 109-135.
7. Гутнов Д. А. Опыт применения контент-анализа в историографическом исследовании (на примере книги П.Н. Мишкова «Очерки по истории русской культуры»). *Математические методы и ЭВМ в историко-типологических исследованиях*. Москва: Наука, 1989. С. 173-185.
8. Дельеж Р. Нариси з історії антропології: Школи. Автори. Теорії. Київ: Вид. дім: «Києво-Могилянська академія», 2008. 287 с.
9. *Держархів Полтавської області*, ф. П-244, оп. 1, спр. 4026, 69 арк.
10. *Держархів Полтавської області*, ф. П-251, оп. 1, спр. 5108, 114 арк.

11. **Держархів Полтавської області**, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 680, 103 арк.
12. **Держархів Полтавської області**, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 730, 97 арк.
13. **Держархів Полтавської області**, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 761, 258 арк.
14. **Держархів Полтавської області**, ф. Р-1507, оп. 1, спр. 778, 65 арк.
15. **Донченко О. А.** Консолідація суспільства: погляд крізь призму архетипної моделі еволюції соціальних систем. *Наукові студії із соціальної та політичної психології: Збірник статей*. 1999. Вип. 2. С. 50-63.
16. **Допіра А. І.** Психологічні механізми впливу на дітей та підлітків інформації з елементами насилля. *Наукові студії із соціальної та політичної психології: Збірник статей*. 2002. Вип. 6. С. 165-178.
17. **Жадан І. В.** Психологічна модель змісту політичної освіти учнівської молоді. *Наукові студії із соціальної та політичної психології: Збірник статей*. 2002. Вип. 6. С. 121-130.
18. **Зоря Полтавщини**. 5 травня 1953. № 89. С. 1.
19. **Казміренко В. П.** Психологічні особливості мотивів електорального вибору. *Наукові студії із соціальної та політичної психології: Збірник статей*. 2002. Вип. 6. С. 179-189.
20. **Лук'яненко О. В.** Вплив засобів масової комунікації на еволюцію політичної свідомості громадян: методологічний аспект. *Філософські обрії*. 2019. Вип. 42. С. 42-46.
21. **Лук'яненко О. В.** Еволюція політичної свідомості замкненої групи: нотатки до історичної розвідки. *Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації. Збірник наукових статей учасників Четвертої Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Полтава: Скайтек, 2011. С. 273-276.
22. **Лук'яненко О. В.** «Найближчі друзі партії»: колективи педагогічних вишів України в образах щодення 1920-х – першої половини 1960-х років: Монографія. Полтава: Видавництво «Сімон», 2019. 658 с.
23. **Манхейм К.** Диагноз нашего времени. Москва: Юрист, 1994. 700 с.
24. **Мар'єнко Б. С.** Психологічні аспекти політичної ідентифікації. *Наукові студії із соціальної та політичної психології: збірник статей*. 1999. Вип. 2. С. 64-68.
25. **Матета О.** Політична еліта та політична свідомість громадян в умовах демократичної трансформації пострадянської України. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2019. Вип. 22. С. 166-173.
26. **Мишц С. С.** О возможном подходе к изучению социального сознания в историко-культурных исследованиях (постановка проблемы). *Математические методы и ЭВМ в историко-типологических исследованиях*. Москва: Наука, 1989. С. 212-225.
27. **Миронов Б. М., Степанов З. В.** Историк и математика (математические методы в исторических исследованиях). Ленинград: Наука, 1975. 184 с.
28. **Морозова С. М., Шкарупа Л. М.** Методи математичної статистики. Ч.1. Емпіричні функції та характеристики розподілу, теоретичні розподіли емпіричних величин, кореляційний аналіз, перевірка статистичних гіпотез, шкалювання. Навч. посібник Київ: ІЗМН, 1996. 120 с.
29. **Овдієнко Л. Н.** Когнітивний компонент змісту політичної освіти у соціокультурному контексті. *Наукові студії із соціальної та політичної психології: збірник статей*. 2002. Вип. 6. С. 130-142.

30. Покальчук О. В. Психологічні помилки політичного лідера *Наукові студії із соціальної та політичної психології: збірник статей*. 2002. Вип. 6. С. 208-214.

31. Промова товариша Микити Сергійовича Хрущова при відкритті урочистого засідання, присвяченого 50-річчю «Правди». *Зоря Полтавщини*. 6 травня 1962. № 93. С. 1.

32. Пропаганда. *Russia under Khrushchev: an anthology of problems of communism/* edited by Abraham Brumberg. New York: Frederick A Praeger, 1962. P. 418-420.

33. Романенко Ю. В. Психологія мертвого споглядання Ісламу і соціальна мета програма країн арабо-ісламської цивілізації. *Наукові студії із соціальної та політичної психології: збірник статей*. 2002. Вип. 6. С. 105-120.

34. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. О месте психического во всеобщей взаимосвязи явлений материального мира. Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1957. 31 с.

35. Татенко В. О. У пушках суб'єктного центру суспільного життя. *Наукові студії із соціальної та політичної психології: збірник статей*. 2002. Вип. 6. С. 27-34.

36. Титаренко Т. М. Життєвий вибір у просторі буденного дискурсу. *Наукові студії із соціальної та політичної психології: збірник статей*. 2002. Вип. 6. С. 35-44.

37. Фролов П. Д. Вплив соціально шкідливої інформації як предмет експертної оцінки. *Наукові студії із соціальної та політичної психології: збірник статей*. 2002. Вип. 6. С. 143-153.

38. Чёрный Е. В. Мониторинг конфликтогенного потенциала межэтнических отношений. *Наукові студії із соціальної та політичної психології: збірник статей*. 2002. Вип. 6. С. 85-105.

39. Шліхта Н. Історія радянського суспільства: навч. посібник. Київ: Видавничо-поліграфічний центр НаУКМА, 2010. 218 с.

40. Шоркин А. Д. Методологическое пространство типологизации общества *Наукові студії із соціальної та політичної психології: збірник статей*. 2002. Вип. 6. С. 3-26.

41. Blum A. S. Elizabeth Bird (ed.), The anthropology of news and journalism (Review). Alicia Blum-Ross. *JASO-online. New Series*. Vol. II. 2010. №1-2. p. 83-85.

42. Durkheim D. É. Professional ethics and civic morals / translated by Cornelia Brookfield]. Illinois, Glencoe: The Free Press. 1958. 228 p.

43. Gehlke C. E. Emile Durkheim's contributions to sociological theory. New York, 1915. 190 p.

44. Gell A. Art and Agency. An Anthropological Theory. Oxford: Clarendon Press, 1998. 274 p.

45. Gerbner G., Gross L., Signorielli N., Morgan M. Television violence, victimization, and power. *American Behavioral Scientist*. May-June 1980. Vol 23. № 5. p. 705-716.

46. Hunt Carew R. N. The Importance of the Doctrine. *Russia under Khrushchev: an anthology of problems of communism/* Edited by Abraham Brumberg. New York: Frederick A Praeger, 1962. p. 5-13.

47. Lowenthal R. The logic of one-party rule. *Russia under Khrushchev: an anthology of problems of communism/* Edited by Abraham Brumberg. New York: Frederick A Praeger, 1962. P. 27-45.

48. Zr. A. *A Conscience of a Generation – A Commentary Russia under Khrushchev: an anthology of problems of communism/* Edited by Abraham Brumberg. New York: Frederick A Praeger, 1962. p. 427-440.

§ 3.8. Філософсько-методологічне осмислення розвитку штучного інтелекту: самоорганізація та детермінація

Одним з основних чинників, які впливають на відносно стійкий розвиток людини і соціальних систем, постає діяльність, яка в міру ускладнення форм, засобів і способів інновацій поступово перетворювалася на технології. Їх негентропійний потенціал і технічна реалізація в різних сферах життєдіяльності з древніх часів впливали на формування наукової раціональності сучасного типу, що, безсумнівно, корелює з виникненням інформаційного суспільства з характерним для нього посиленням ролі статистичних закономірностей і чинника нелінійності. З середини ХХ століття наука відіграє провідну роль у системі суспільного виробництва, а наукомісткі технології стали претендувати на роль нового атрактора, що детермінує нові гносеологічні вектори й аксіологічні горизонти розвитку соціальних систем. Але чим складніша соціальна система, тим більше вона підвладна впливу стохастичних чинників, які створюють нелінійний простір для подальших шляхів розвитку, що формуються в результаті актуалізації фазових переходів – вимушених відповідей нерівновагої структури на загрозу зниження стійкості.

У цьому контексті прогрес набуває характеру не самоцілі, не самозумовленої цінності, а постає в ролі способу збереження складної цілісності. Шляхи досягнення такого стану нелінійні, тому що заздалегідь прорахувати їхню кількість, ступінь детермінації та небезпеки на певний період часу неможливо. Майбутнє може стати як і «кращим» від сьогодення за строго визначеними параметрами, так і «гіршим» за іншими параметрами. І технології, особливо наукомісткі, які можуть стати причиною екзистенціальної кризи глобальних масштабів, відіграють у цьому не останню роль. Розв'язання одних суперечностей «запускає» нелінійний ланцюг багатьох інших, нових, ще більш неоднозначних проблем. Надалі це зумовлює виникнення векторів еволюційних змін: від більш стохастичних («природних») до менш імовірних станів. Відповідно до нелінійної моделі прогрес як «відокремлення від природної ніші» означає відновлення відносної стійкості системи на більш високому рівні нерівноваги.

У світлі сказаного слід підкреслити, що «технологізація» суспільства і прогрес становлять нерозривну єдність, але, на жаль, не завжди органічну, як би того хотілося суб'єктові історичного процесу. Сьогодні вчені та філософи визнають, що саме наукомісткі технології – це той чинник і атрактор, які детермінують розвиток соціальних систем, а наука давно перетворилася на могутню продуктивну силу, яка час від часу, ігноруючи гуманістичні ідеали, заганяє себе в цинічну сферу, позначену формулою «мета виправдовує засоби».

Ілюстрацією подібного сценарію може бути класичний роман М. Шеллі «Франкенштейн, або Сучасний Прометей» [14], лейтмотивом якого є ідея, що наука, як і науковий метод, без аксіологічних засад і морально-етичних мотивацій ризикує перетворитися на знаряддя м'ясника, який намагається прикрити високими цілями висохлий кістяк особистих амбіцій і прагнень. Будь-яка наукомістка технологія спроможна як запустити нелінійний простір нових ризиків,